

נענועים

רה"י הרב יצחק שילת

אל מצוות לקיחת ארבעת המינים בחג נלוית מצוות נענוע. שנינו (סוכה כט, ב): "לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר". הגמרא (לב, ב) מתקנת את לשון המשנה ואומרת: "וכדי לנענע בו", כלומר: מלבד שלשה טפחים, שהוא שיעור ההדס והערבה, צריך שיהיה באורך הלולב עוד טפח, כדי שיוכל לנענע בו. הרי שהנענוע נחשב לחלק ממצוות הלולב. ועוד למדנו במשנה בסוף אותו הפרק (מב, א): "קטן היודע לנענע חייב בלולב".

אמנם, מצוות הנענוע היא מדרבנן. שכן באותו עמוד בגמרא (מב, א) למדנו שלולב "מדאגבהיה נפק ביה", והגמרא הייתה צריכה למצוא מקרה שבו אדם נטל את הלולב ועדיין לא יצא ידי חובה, והעמידה כגון שנטלו הפוך, או בכלי, ולא אמרה שנטלו ולא נענע. הרי שהנענוע אינו מעכב, ואם כן מסתבר שהוא מדרבנן. ומכל מקום צריך להבין מדוע ייחסו חכמים ענין לנענוע.

מקור מצוות ארבעת המינים בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' - להיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ). כידוע, מדרש ההלכה מפרש את הפסוק הזה כך: מצוות ארבעת המינים נוהגת מן התורה בכל מקום רק ביום הראשון, אבל במקדש - "לפני ה' - להיכם" - היא נוהגת מן התורה שבעה ימים (תורת כהנים שם). לפי זה "ושמחתם" מוסב על מצוות לולב. ארבעת המינים מביעים שמחה, שמחת חג האסיף, "באספך את מעשיך מן השדה" (שמות כג, טז), שמחה והודאה על היכול של השנה החקלאית שהסתיימה זה עתה. ארבעת המינים, הירוקים, הרעננים, המסמלים את הצמיחה של עולם הצומח לסוגיו השונים, מרנינים את הלב. הנענוע הוא ביטוי של התרגשות ושמחה, כאדם המפזז ומרקד, "יעלזו שדי וכל אשר בו אז ירננו כל עצי יער" (תהלים צו, יב).

מאידך גיסא, חז"ל מלמדים אותנו ש"בחג נידונין על המים" (ראש השנה טז, א), ארבעת המינים "אינן באין אלא לרצות על המים" (תענית ב, ב), והנענועים הם "מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים" (סוכה לז, ב). הוי אומר: הנענועים הם התרגשות של תחנונים, כאדם העומד מרעיד, צועק ומבקש. הצמחים מתחננים למים. השנה החקלאית החדשה בפתח, החורף מתקרב. האם נזכה לגשמי ברכה שיצמיחו את התבואה, האם תהיה זו שנה של שפע ובריאות, או חלילה של חולי ומחסור? "הושע נא אדמה מארר, הושע נא פירות משידפון, הושע נא נפש מבהלה" (מתוך ההושענות להושענא רבה). והנה שנינו בגמרא (שם): "והיכן היו מנענעין, בהודו לה' תחילה וסוף ובאנא ה' הושיעה נא, דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: אף באנא ה' הצליחה נא". הוי אומר: הנענועים נקבעו לשני מקומות לפי אופיים הכפול: מנענעים ב"הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", נענוע של

שמחה והודאה על כל החסד שזכינו לו, "נותן הודאה על שעבר", ומנענעים ב"אנא ה' הושיעה נא", נענוע של תחנון וצעקה, "וצועק על העתיד" (על פי ברכות נד, א). את הנענוע של השמחה עושים פעמיים, תחילה וסוף, כלומר בפעם הראשונה שאומרים הודו בהלל, זה שאחריו "יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו" וכו', ושוב בפסוק האחרון של ההלל. מדוע? כביטוי לאמונה ולביטחון שהסוף יהיה טוב, כי לא יטוש ה' עמו. המשברים הם זמניים, והעתיד יחזור ויגלה את הטוב ה-להי כנהורא דנפיק מגו חשוכא. הרי זה כעין תקיעה ותרועה ותקיעה בסדר תקיעת שופר. ההתחלה שמחה, קול פשוט "כאיש מרים קולו לשורר" (לשון הרמב"ן בדרשה לראש השנה), אחר כך באים קולות המשבר, "גנוחי גנח ילולי ליל" (ראש השנה לג, ב), אבל לבסוף שוב תקיעה פשוטה כשירה.

יש להתבונן במחלוקת בית הלל ובית שמאי. לכאורה בית שמאי צודקים, הלא אנו מתפללים על הגשמים, על הצלחת השנה החקלאית החדשה, ואם כן מתאים לנענוע גם ב"אנא ה' הצליחה נא". ונראה שבית הלל רוצים להדגיש את ממד הצעקה, את התלות הגמורה בחסדי שמים, להרגיש שאנו זקוקים לישועה וזועקים "אנא ה' הושיעה נא". זה יותר חזק מ"הצליחה נא". ועוד נקודה מעניינת במשנה זו: "אמר ר' עקיבא צופה הייתי ברבן גמליאל ור' יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא (בכתבי-היד העתיקים של המשנה, כולל כתב ידו של הרמב"ם, נוסף כאן: בלבד)". לכאורה מה שמוסר ר' עקיבא בא לחזק את דעת בית הלל, ואומר שרבותיו נענעו בהושיעה נא בלבד, ולא בהצליחה נא. כך הבינו כמה מהמפרשים. אבל בפירושו המשנה לרמב"ם (סוכה ג, ח) כתב: "ואין הלכה כר' עקיבא". משמע שהבין שהוא העיד שרבותיו לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא, ולא נענעו בהודו כלל. אך הדברים קשים להולמם לפי דברי הירושלמי, שם נאמר על המשנה הזאת: "הא בהודו לא להוציא אף באנא ה' הצליחה נא", ופירושו מפרשי הירושלמי, הפני-משה וקרובן-העדה, ש"הא בהודו לא" נאמר בתמיהה, כלומר: האם הם לא נענעו בהודו? והתשובה היא שעדות ר' עקיבא באה להוציא מדברי בית שמאי שאמרו "אף באנא ה' הצליחה נא". לפי זה אין מקום לדברי הרמב"ם שאין הלכה כר' עקיבא, שהרי ר' עקיבא בא לחזק את דברי בית הלל שהרמב"ם פסק כמותם. על כרחך שהרמב"ם הבין שר' עקיבא העיד שרבותיו לא נענעו בהודו אלא רק באנא ה' הושיעה נא. אבל איך זה מסתדר עם לשון הירושלמי? אם כוונת הירושלמי שלא נענעו בהודו ולא באנא ה' הצליחה נא, היה צריך להיות כתוב כך: "הא בהודו ואף באנא ה' הצליחה נא לא". או: "להוציא בהודו ובאנא ה' הצליחה נא". נראה לעניות דעתי שלרמב"ם היתה גירסה כעין זו בירושלמי. וחבל על דאבדין ולא משתכחין, שכן כידוע הרמב"ם כתב בצעירותו ספר בשם 'הלכות הירושלמי' שבו הוא מביא את תמצית סוגיות הירושלמי להלכה כעין חיבורו של הרי"ף על הבבלי. מספר זה, שהרמב"ם כתבו כתיבה ראשונה ולא הספיק לדקדק בו ולהעתיקו ל"נקי" (כפי שהוא כותב בתשובה, 'איגרות הרמב"ם', מהדורת שילת עמוד תרנג), נמצאו

בגניזה הקהירית שני דפים בכתב יד קדשו של הרמב"ם, אחד מכיל את רוב מסכת ברכות והאחר חלק נכבד ממסכת כתובות. אילו היה בידינו גם שאר החיבור היו נפתרות הרבה תעלומות, ובין השאר זו שבה עסקנו.

מכל מקום, לשיטת הרמב"ם לדעת ר' עקיבא הנענועים הם רק באנא ה' הושיעה נא. האם זה אומר שלדעת ר' עקיבא "ושמחתם לפני ה'" אינו מוסב על מצוות לולב? מצינו דעה כזאת בירושלמי (סוכה ג, יא): "כתיב ושמחתם לפני ה' - להיכם שבעת ימים, אית תניי תני בשמחת לולב הכתוב מדבר, אית תניי תני בשמחת שלמים הכתוב מדבר". לכאורה לפי הדעה השנייה אין מצוות לולב במקדש שבעה ימים, אלא בכל מקום המצווה מן התורה היא רק ביום הראשון, וסוף הפסוק עוסק במצוות שלמי שמחה. אם כך סבר ר' עקיבא, ייתכן שהוא סבר שהנענועים נתקנו רק לשם צעקה ולא לשם הבעת שמחה. אך אולי אין הכרח לומר כן, כי משמע שיש מצוות נענוע גם בשעת הנטילה (וכך אנו נוהגים), ולא רק בהלל, שהרי לא התנו (במשנה סוכה מב, א) בקטן שידע לקרוא את ההלל, אלא רק שידע לנענע. ואם כן יש לומר שאת בחינת השמחה שבלולב מקיימים לדעת ר' עקיבא בנענועים של שעת הברכה והנטילה, ואילו הנענועים שבהלל נועדו רק לבחינת התחנן והצעקה "אנא ה' הושיעה נא".

סיכום

חכמים תקנו מצוות נענוע בלולב. מצוות הלולב, ובעקבותיה מצוות הנענועים, מבטאות בראש ובראשונה שמחה – "ושמחתם לפני ה' - להיכם". בנוסף, כיוון שבחג הסוכות נידונים על המים, יש משמעות נוספת לארבעת המינים, ויחד איתם לנענועים, כדברים של בקשה ותחינה. שתי משמעויות אלו מתבטאות בבחירת הפסוקים בהלל בהם מנענעים: "הודו לה' כי טוב", "אנא ה' הושיעה / הצליחה נא", "הודו לה' כי טוב". מבנה זה (הדומה למבנה התקיעות בראש השנה) הוא של שמחה תחילה בטוב שכבר ניתן, זעקה ומתוכה יציאה חדשה אל האור ואל הישועה.

לדעת בית הלל, יש לנענע דווקא ב"הודו לה' כי טוב" וב"אנא ה' הושיעה נא", ולא ב"אנא ה' הצליחה נא", על מנת להדגיש את הצורך החזק בישועה. לפי הרמב"ם, לדעת ר' עקיבא מנענעים רק ב-"אנא ה' הושיעה נא", ולא ב-"הודו לה' כי טוב". כנראה שהבנה זו של הרמב"ם נבעה מגרסה בירושלמי שלא עומדת לפנינו. ניתן להבין את שיטתו באחת משתי דרכים: מצוות "ושמחתם לפני ה' - להיכם" לא קשורה ללולב או שמצווה זו מתקיימת בנענועים שאחר הברכה, ובהלל מוסיפים רק את הבחינה השנייה של הנענועים.